

IVANA KOMATINA, *KRALJ STEFAN UROŠ I VELIKI
I NJEGOV VEK*, ISTORIJSKI INSTITUT BEOGRAD,
BEOGRAD 2021, STR. 403. (ĆIR.)

Tokom 2021. godine u izdavaštvu Istorijskog instituta u Beogradu objavljena je knjiga *Kralj Stefan Uroš I veliki i njegov vek* autorice Ivane Komatine. Autorica publikacije je uposlenica Istorijskog instituta u Beogradu, a trenutno je u zvanju viši naučni saradnik. Područje Komatininog naučnog interesovanja je historija Srbije u vrijeme vladavine dinastije Nemanjića. Objavila je dvije monografije: *Crkva i država u srpskim zemljama od XI do XIII veka* 2016. godine i *Stefan Nemanjić-Prvovenčani kralj* 2018. godine, te preko 20 naučnih radova iz oblasti srpske i balkanske srednjovjekovne historije. Knjiga o periodu vladavine Stefana Uroša I podijeljena je u deset hronološko-tematskih cjelina. Prva tri poglavlja se odnose na period prije vladavine kralja Stefana Uroša I, šest poglavlja odnose se direktno na period njegove vladavine, dok je jedno posvećeno Uroševim nasljednicima. Knjiga obrađuje šire političke događaje u srednjovjekovnoj Srbiji i Evropi. Donja hronološka granica u knjizi se odnosi na 1204. godinu kada je Carigrad osvojen od strane križara, što je izazvalo značajne promjene političkih okolnosti širih razmjera, te uticalo i na događaje u Srbiji koja je ubrzo uzdignuta u rang kraljevstva i stekla crkvenu autokefalnost. Iako je kralj Stefan Uroš I umro 1277. godine gornja hronološka granica u knjizi je 1282. godina s obzirom na uticaj njegove vladavine na kasnije događaje. Iz ovog perioda je sačuvan nešto manji broj historijskih izvora, međutim, radi se o izvorima različite provenijencije koje je moguće međusobno komparirati. Komatinina istraživanja ove teme su bazirana na bizantskim, ugarskim i rimskim diplomatskim dokumentima, te srpskim žitijima, ljetopisima, zapisima.

Prvo poglavlje naslovljeno "Srpske zemlje od nestanka carske do nastanka srpske krune" (13–30) obrađuje događaje iz osamdesetih godina 12. stoljeća i vladavine rodonačelnika Nemanjića, Stefana Nemanje, do krunisanja prvog srpskog kralja Stefana Prvovenčanog. Autorica posebnu pažnju posvećuje na odnose Srbije i Bizanta, te nastojanja Stefana Nemanje da izbori osamostaljene od bizantske prevlasti. Također, ispraćena je smjena na srpskom prijestolju, osvajanje Carigrada od strane križara u periodu 1202-1204. godine, te stvaranje Latinskog carstva na čijem čelu je bio flandrijski grof Balduin. Autorica ističe značaj križarskog osvajanja Carigrada i prati stvaranje nekoliko

manjih državnih tvorevina koje su bile pod uticajem Latinskog carstva, te skreće pažnju na događaje u Srbiji gdje je veliki župan Stefan vodio rat protiv brata Vukana nakon čega je iskoristio smrt bugarskog cara Kalojana i osvojio Niš, Prizren, oba Pologa, župe Moravu i Vranje. Veliki župan Stefan je 1199. godine u pismu papi Inoćentiju III isticao kako sebe smatra za sljedbenika rimske crkve, te da uskoro želi poslati svoje legatske pape. Stefanove navode autorica ne posmatra kao odraz Stefanove stvarne duhovne orijentacije, nego kao puteve kojima se on služio u želji da se domogne kraljevske krune. Stefanove ambicije realizirane su 1217. godine slanjem papske krune u Srbiju od strane pape Honorija III, dok je ubrzo nakon ovog događaja Stefanov brat Sava u Nikeji uspio isposlovati autokefalnost srpske crkve, gdje je posvećen za prvog srpskog arhiepiskopa.

Kroz poglavlje “Bračne veze i nasljednici prvog srpskog kralja” (31–47) Komatina ističe značaj tadašnje bračne diplomatije kao važnog puta u stjecanju ili očuvanju političke moći države, a posmatra je kroz tri braka Stefana Nemanjića i to s Evdokijom sinovicom bizantskog cara Isaka II, nepoznatom ženom s kojom je bio u braku najdalje do 1216. godine, te s Anom unukom venecijanskog dužda Enrika Dandola. Iz ova tri braka imao je sinove Radoslava, Vladislava, Predislava, Uroša, te dvije kćerke. “Uroševi prethodnici” (49–72) su bili kraljevi Radoslav i Vladislav, njegova starija braća. Autorica definiše osnovne parametre Radoslavljeve vladavine u periodu 1223–1234. godine koja je bila usko vezana za političku moć njegovog tasta epirskog vladara Teodora I Anđela. Radoslava je s prijestolja zbacio brat Vladislav za kojeg se veže podizanje manastira Mileševa i prenos moštiju sv. Save u ovaj manastir. Vladislavljevu vladavinu obilježilo je sređivanje odnosa s Dubrovčanima, uređivanje odnosa s potomcima kneza Miroslava i dukljanskog vladara Vukana. Kroz poglavlje “Stefan Uroš - Nomen est omen” (73–86) autorica pojašnjava pojavu dvostrukih imena koja se prati od 11. stoljeća, a podrazumijeva pored kršćanskih imena dodavanje i narodnog imena što nije jedinstveno pravilo jer u nekim primjerima pronalazi i dvostruka kršćanska imena. Pažnju posvećuju imenu Uroš za koje utvrđuje da je mađarskog porijekla, te historijatu ovog imena koje po prvi put kod pripadnika srpske vladarske porodice nalazi u djelu Ane Komnine, a odnosi se na period posljednje decenije 11. stoljeća kada je spomenut Vukanov sinovac. Na osnovu detaljno izloženih primjera autorica donosi zaključak da je titularno ime Stefan kod srpskih vladara nužno uzeti s oprezom, jer se ono u Srbiji javlja kao

lično, samostalno ili kao dio dvostrukog imena.

“Dolazak na vlast Stefana Uroša I” (87–112) u ranijoj historiografiji posmatran je u simbiozi sa značajnim događajima u susjednim zemljama gdje je došlo do mongolske invazije, te s promjenom na vlasti u Bugarskoj gdje je juna 1241. godine cara Jovana Asena II naslijedio sedmogodišnji sin Koloman. Smjenu na srpskom prijestolju autorica odvaja od vanjskopolitičkih događaja s obzirom da ne pronalazi izvor koji bi otkrivao prirodu vazalnog odnosa Vladislava prema svom tastu, bugarskom caru, niti neposredni uticaj Bugarske na Srbiju. Prema autorici teško je održiva i teza da se smjena na prijestolju dogodila uslijed mongolske invazije odnosno Vladislavljeve nesposobnosti da zemlju sačuva od najeзде budući da se napad Mongola posmatrao kao “viša sila” koja je zadesila brojne zemlje. Uzimajući u obzir podatke iz srpskih žitija i rodoslova, te izvora susjednih zemalja, zaključuje da je Stefan Uroš I došao na vlast nasilnim putem poslije aprila 1242, a prije augusta 1243. godine. Obraden je i odnos Vladislava i Uroša I u kasnijem periodu, te ukazano na činjenicu kako su u kasnijim političkim događajima nastupali zajedno. Autorica ističe i značaj početka vladavine kralja Uroša I kada je došlo do razvoja rudarstva u Srbiji koje je u bliskoj vezi s njemačkim rudarima Sasima koji su se naselili u Srbiju.

“Kralj Stefan Uroš I u vrtlogu evropske politike” (113–211) predstavlja obimom najveće poglavlje u knjizi. Dolazak Uroša I na vlast odvio se u vrijeme kada su brojne evropske države još uvijek bile pogođene mongolskim pohodima. Srbija je u ovo vrijeme dijelila istočnu granicu s Bugarskom, južnu sa Nikejskim carstvom, a jugozapadnu sa Epirskom državom. Autorica nastoji uspostaviti vezu s tadašnjim političkim okolnostima i bračnom vezom Uroša s Jelenom, kćerkom Jovana Anđela, sina nekadašnjeg bizantskog cara Isaka II i Matilde, kćerke Margarete grofice od Namura i sestrične latinskog cara Balduina II. Smatra da su na sklapanje braka uticaj imali događaji iz 1245–1248. godine kada je nikejski car izbio na srpsku granicu 1246, a godinu dana kasnije je osvojio Curilon, čime je zadao ozbiljan udarac Balduinu II. Pojava zajedničkog neprijatelja mogla je uticati na Uroša da prihvati ponuđeno savezništvo susjeda, ugarskog kralja i njegovog prijatelja i saveznika latinskog cara Balduina II. Uroš I je sa Jelenom imao sinove Dragutina i Milutina, a na osnovu sačuvanog natpisa s nadgrobnе ploče Bogorodične crkve iz Studenice u kojem stoji da je tu sahranjen Stefan sin kralja Uroša, Komatina ostavlja mogućnost da su imali i najstarijeg sina Stefana koji je vjerovatno umro kao dijete. Prema

analogijama određuje Dragutinovo rođenje oko 1250, a Milutinovo oko 1254. godine. Pored sinova Stefan i Jelena imali su i kćerku po imenu Brnča, na osnovu portreta autorica iznosi pretpostavku da je bila mlađa od braće, odnosno da je rođena nakon 1255. godine. Posebnu pažnju autorica je posvetila prikazu djelatnosti kralja Uroša I prema manastirima i episkopijama. Potvrđivao je ranije privilegije, darivao manastirima nova vlastelinstva, a podigao je monumentalnu zadužbinu manastir Sopoćane u raškoj episkopiji. Autorica ističe kako je kralj Uroš I prvu deceniju svoje vladavine posvetio sređivanju prilika u južnim i jugozapadnim krajevima zemlje kako u unutrašnjem planu tako i kroz vanjskopolitičko djelovanje. Političku djelatnost Uroša I autorica sagledava kroz priznavanje dominacije Nikejskog carstva od 1253. godine, u politički kontekst smješta i sukob dubrovačke nadbiskupije i barske biskupije iz 1252. godine koji je rezultirao dubrovačkom osvetom iskazanom kroz savez s bugarskim carem Mihailom Asenom iz juna 1253. godine, koji je bio uperen protiv kralja Uroša. Savez je rezultirao bugarskim napadom na Srbiju tokom 1253. ili 1254. godine, ali ovaj prodor nije donio očekivanih rezultata. Jednu političku epizodu autorica opisuje i kroz djelatnost humskog kneza Radoslava koji se priklonio dubrovačko-bugarskom savezu i deklarirao kao kletvenik ugarskog kralja. Međutim, Uroš je ostvario svoju vlast nad Humom dok Radoslav iščezava iz historijskih izvora. Autorica prati i učešće Uroša I u nikejsko-epirskom sukobu na strani Epiraca, pobjedu Uroševе vojske nad nikejskom kod Prilepa iz druge polovine 1257. godine, te ovaj sukob dovodi u vezu s vlašću Uroša I nad Skopjem za koje smatra da je osvojio upravo tokom ovog ratovanja. Važan oslonac Uroševoj vladavini bio je brat Predislav, kasniji arhiepiskop Sava II, koji je igrao važnu ulogu u sjedinjavanju duhovne i političke vlasti pod okriljem jedne vladarske porodice.

Jula 1261. godine caru Mihailu VIII Paleologu pošlo je za rukom da osvoji Carigrad, ukloni posljednjeg zakonitog cara iz dinastija Laskarisa, te uspostavi vlast dinastije Paleologa koji su vladali Bizantom do propasti 1453. godine. Period nakon ovog važnog događaja autorica opisuje u poglavlju pod naslovom "Vladavine Stefana Uroša I nakon obnove Vizantijskog carstva" (213–279). Komatina opisuje učešće srpske vojske u bici kod Kresenbruna 1260. godine na strani Ugara, te nekoliko godina kasniji napad Uroša I na Mačvansko vojvodstvo u kojem je poražen od strane ugarske vojske. Analizom sačuvanih dokumenata zaključuje kako je do Uroševog napada na Mačvu došlo

najvjerovatnije krajem 1265. ili početkom 1266. godine, te u vezu s ovim napadom dovodi izmirenje između srpskog i ugarskog vladara kroz prizmu diplomatskog braka između Uroševog sina Dragutina i Kataline, unuke kralja Bele IV. U kontekstu vanjskopolitičkog djelovanja autorica prati pristajanje kralja Uroša I uz sicilijanskog kralja Karla I Anžujskog najkasnije 1272. godine, te stav kralja Uroša I prema pregovorima oko crkvene unije vođenih tokom 1272–1274. godine kroz prizmu njegova odnosa sa Karlom I i uloge srpskog arhiepiskopa Danila I koji je smijenjen nakon samo godinu dana provedenih na toj poziciji tokom 1272. godine. Autorica posebnu pažnju posvećuju odnosima Uroša I sa Dubrovnikom kroz prizmu tri napada srpskog kralja na ovaj grad. Na kraju ovog poglavlja razmatra navode arhiepiskopa Danila o nasilnom svrgavanju Uroša I od strane sina Dragutina. Uzroke pobune protiv Uroša autorica pronalazi u nezadovoljstvu Dragutina koji je od oca zahtijevao određene zemlje na upravu. Do sukoba je došlo u Gatačkom polju najvjerovatnije tokom jeseni 1276. godine. Kralj Uroš se povukao u Humsku zemlju gdje je završio život. Autorica analizira nedovoljno precizne izvore na osnovu kojih iznosi pretpostavku da je Uroš umro najvjerovanije maja 1277, nekoliko mjeseci nakon što je smijenjen sa prijestolja.

U poglavlju naslovljenom “Uroševi nasljednici” (281–289) autorica sagledava stav Urošove supruge Jelene prema sinu Dragutinu, te analizira njen život nakon muževe smrti sve do 1314. godine. Sagledavanjem kasnijih događaja dolazi do zaključka da Jelena nije osuđivala sina zbog učinjenog, te da joj je kralj Dragutin dao na upravu Zetu. Poglavlje “Kralj sve Srpske zemlje i Pomorske” (291–311) ima za cilj prezentirati i pojasniti Uroševe titule sačuvane kroz njegove dvije originalne povelje izdate dubrovačkim vlastima, te kroz latinske prevode danas izgubljenih Uroševih povelja koje su načinili dubrovački notari ili prepisali srpski pisari. Autorica nastoji sagledati i epitet Veliki koji Urošu daju srpski srednjovjekovni pisci nakon njegove vladavine i smrti. Kuriozitet predstavlja činjenica kako je Uroš I jedini srpski vladar koji je dobio epitet veliki, a autorica smatra kako ga je zavrjedio svojom vladavinom koju je odlikovala taktičnost u spoljnopolitičkim događajima, strpljivost i tolerancija na unutrašnjem planu, te da je nakon djeda Stefana Nemanje i oca Stefana Prvovjenčanog uspio da ostvari stabilnu i čvrstu gotovo tridesetogodišnju vladavinu. Iza opisanih poglavlja u knjizi se nalazi segment “Prilozi (vladari, arhiepiskopi, patrijarsi i pape)” (313–320) u kojem je sadržan popis vladara, arhiepiskopa, patrijarha i

papa iz perioda obuhvaćenog ovom knjigom.

Činjenica da o ovom periodu srpske historije ima jako malo izvora neminovno je uticala i na metodologiju prezentacije istraživačkih rezultata u knjizi, te pružila mogućnost autorici da se svakom podatku i procesu posebno posveti. Ova pojava predstavlja dodatni istraživački napor, ostavlja prostor širim diskusijama, pretpostavkama, te zahtijeva više analiza nego uobičajeno historiografsko djelo. Autorica je u knjizi prikazala široku sliku političkih i vjerskih događaja i procesa na području Balkana, ali i drugih dijelova Evrope, te je na taj način nastojala prikazati ulogu i položaj Srbije od četrdesetih do osamdesetih godina 13. stoljeća. Uspješna obrada zadanog tematskog okvira upotpunjuje saznanja o srpskoj i balkanskoj srednjovjekovnoj historiji.

Enes Dedić

enes.dedic@iis.unsa.ba

Univerzitet u Sarajevu - Institut za historiju